

Adam Smith ja ”näkymätön käsi”

Erkki Mäentakanen
KTK

Adam Smith (1723–1790) oli oman aikansa tieteellisen maailmankuvan rakentamiseen ja optimistiseen valistamiseen suuntautuva ajattelija, jonka mielenkiinnon kohteena olivat mm. teologia, moraalifilosofia, kansantalous, politiikka ja oikeusjärjestys. Hän oli moniottelija tai aikansa ”poikkitieteilijä” siitä huolimatta, että hän kehitti teorian työnjaosta. Häntä on sanottu taloustieteen isäksi, mutta hän pyrki ymmärtämään ihmisten elämää taloudenpitoa laajemmin tosin antaen tälle suuren merkityksen.

Paitsi taloustieteeseen Smith on vaikuttanut myös sosiologiaan ja yhteiskuntafilosofiaan. Hänen työnsä tapahtui aikana, jolloin teollinen vallankumous sai vauhtia lähteä irtautumaan vanhoista rakenteista ja jolloin työn tuottavuuden kasvu teknisen edistymisen ja pääomien lisääntymisen myötä loi edellytyksiä laajeneville markkinoille. Hänen ajattelunsa ja sen herättämä keskustelu vaikutti konkreettisesti hallitsijoiden ja hallitusten politiikkaan vielä pitkälle 1800-luvulla ja on yhä läsnä taloutta ja yhteiskuntaa koskevassa keskustelussa valistuksen ajan perintönä ja edistysuskon jatkajana. Sitä alettiin myös kritisoida teollisen kehityksen aiheuttamien inhimillisten ja sosiaalisten ongel-

mien, mutta myös Britannian sen aikaisen taloudellisen vaikutusvallan vuoksi.

Smith esitti kuuluisan luonnehdintansa näkymättömästä kädestä teoksessaan moraalifilosofiasta (1759). Toisessa ja tunnetuimmassa pääteoksessaan ja tavallaan ohjelmajulistuksessaan *Kansojen varallisuus* (1776) hän mainitsi sen vain kerran hieman toisesta näkökulmasta käsitellessään kaupan esteiden vahingollisuutta. Myös tähtitieteen historiasta kirjoittaessaan Smith käytti samaa sanontaa. Hänen ajattelunsa on edelleen monissa kohdin mielenkiintoista, ei vähiten siksi, että ”näkymätön käsi” on elänyt jo 250 vuotta ja että siihen palataan yhä uudelleen.

Moraaliset tunteet

Näkymättömän käden näkökulmasta Smith herättää kautta aikojen keskustellun kysymyksen yksityisen ja yleisen edun suhteesta ja yhteensopivuudesta ja -sovittamisesta. Hän oli aikansa tieteellisen, nimenomaan luonnontieteellisen ajattelun innoittama systeeminrakentaja. Hän pyrki selittämään ihmisten moraalisia tunteita ja niiden ja muuttuvan maailman suh-

teesta kutoutuvaa kokonaisuutta ja luonnonmukaisuuttakin.

Smith toteaa, että ”toimimalla moraalisten kykyjemme määräämällä tavalla me käytämme välttämättä tehokkaimpia keinoja ihmiskunnan onnellisuuden edistämiseksi” (Smith/Haakonson 2002, 193). Moraali oli hänelle tavallaan ja viime kädessä ihmismielten välistä vuorovaikutusta. Tähän taas hänen ajattelussaan antaa mahdollisuuden ”sympatia” eli kykymme eläytyä toisten ihmisten tarkoituksiin, tarkoitukselliseen elämään, sekä toisaalta ”puolueeton tarkkailija”, jonka voidaan kuvitella asuvan jokaisen ihmisen sisällä ja joka on hyvin informoitu. Näiden kahden, ihmismielen luoman kyvyn tai ominaisuuden – ulkoisen ja sisäisen tarkkailijan yhteispeli – saa aikaan keskinäisen, asiallisuuteen tai sopivuuteen ja pohjimmiltaan järkevyyteen, perustuvan sopeutumisen muodostaman moraalisen kentän ja moraaliset rakenteet, jotka ovat vuorovaikutuksessa politiikan, lakien ja talouden kanssa. Smith kuitenkin huomauttaa, kuinka altis tällainen tarkkailija on todellisessa elämässä korruptoitumaan ja olemaan puolueellinen. Tarkkailijat lieneekin käsitettävä hänen ajattelunsa välineiksi, joiden suhde todellisuuteen on ”sumea”.

Smith lähestyy aihepiiriämme tarkastellessaan ihmisen omaa, harkittua etua heijastavan hyödyn vaikutusta hyväksymisen tunteeseen (Smith/Haakonson 2002, 209–226). Hän kysyy, miksi hyöty tai hyödyllisyys miellyttää meitä. Kuuluisaan ja kunnioittamaansa aikalaiseen David Hume’iin (1711–1776) viitaten hän toteaa, että minkä hyvänsä esineen hyödyllisyys miellyttää sen haltijaa, koska se alinomaa muistuttaa häntä siitä ilosta tai mukavuudesta, jota se soveltuu edistämään.

Hyöty sinänsä ei ole riittävä vaan nimenomaan soveltuvuus (”fitness”) saada aikaan

tavoiteltu tulos. Se on asioiden järjestämistä niin, että mukavuus lisääntyy. Välineellisuuden korostamisella on mielenkiintoisia yhteyksiä myös tekniikan kehittämiseen, joka oli oleellinen osa teollista vallankumousta ja siitä alkannutta kiihtyvää muutosta mukavuutemme lisäämiseksi mitä moninaisimmin keinoin. Puuhailu teknisten laitteiden kokeilussa ja rakentelussa sinänsä saattaa olla yhtä lailla uteliaisuuttamme ruokkiva mielihyvätekijä. Smith kiinnittää huomiota myös siihen, miten soveltuvuus erilaisiin tarkoituksiin on tuottanut joukoittain kaikenlaisia pikkuesineitä ja rihkamaa, joiden hyöty on loppunut nopeasti, kun soveltamisen lyhyt viehätys on ohi. Tekniikkaan sinänsä tai sen muutosvoimaan yhteiskunnassa hän ei sen sijaan kiinnittänyt paljonkaan huomiota.

Tarpeiden ja hyödyn monipuolisuuden ohella Smithin jatkotarkastelussa ajatuksia herättää nytkin ajankohtainen ilmiö hyödyn tai pikemminkin hyödykkeiden, rikkauksien ja mahtavuuden merkitsemän mukavuuden ja vaikutusvallan epätasaisesta jakaantumisesta ja sen seurauksista samoin kuin kysymys väestön ikärakenteesta: Milloin erot ja niihin liittyvät esikuvat, asenteet ja odotukset ovat ponnisteluihin ja yrittämiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen nousuun, innostavia, milloin turhauttavia, ärsyttäviä tai passivoivia ja milloin ne aiheuttavat epävakautta yhteiskunnassa ja milloin korjaavia toimenpiteitä?

Smith huomauttaa, että nuoret, terveet ja vain niukasti toimeentulevat pyrkivät kuromaan umpeen sitä kuilua, joka vallitsee heidän ja rikkaiden välillä. Vanhempien ja raihnaisempien into hiipuu eivätkä he enää tavoittele niitä materiaalisia hyötyjä ja mukavuuksia, joita he ennen olivat arvostaneet ja joista he olivat motivoituneet. He kiinnittävät huomion omaan tilaansa eivät toisten vaurauteen ja pohtivat

sitä, mikä todella ja loppujen lopuksi enää puuttuu heidän onnellisuudesta:

Valta ja rikkaudet...ovat valtavia kudelmia, joiden aikaansaamiseen tarvitaan eliniän kestävä työ, kudelmia, jotka uhkaavat joka hetki lannistaa niiden parissa viipyvän henkilön ja jotka, niin kauan kuin ovat ehjiä – vaikka voitvatkin suojella häntä joiltakin pienemmiltä epämukavuuksilta – eivät kuitenkaan voi suojata häntä vuodenaikojen ankarammilla koettelemuksilta. Ne pitävät loitolla kesän kuurot mutteivät talven myrskyjä ja jättävät hänet aina yhtä paljon ja joskus enemmän kuin aikaisemmin alttiiksi ahdistukselle, pelolle ja surulle, taudeille, vaaroille ja kuolemalle (Smith/Haakonsen 2002, 214).

Näkymätön käsi

Smith huomauttaa kuitenkin, että me harvoin katselemme asioita tästä filosofisesta näkökulmasta. Terveenä ja paremmalla tuulella ollessamme mielikuvituksemme näkee vaurauden tuomat mukavuudet miellyttävässä valossa, ja me epämääräisesti samaistamme ne ympärillemme vallitsevaan järjestykseen, siihen kuuluvan systeemin ja talouskoneiston toimintaan. Hän pitää hyvänä, että luonto saa meidät tällä tavalla tuntemaan: ”Juuri tämä huijaus aktivoi ihmiskunnan uurastuksen ja pitää sen jatkuvasa liikkeessä. Tämä sai ihmiset viljelemän alunperin maata, rakentamaan taloja, perustamaan kaupunkeja ja yhteisöjä ja keksimään ja kehittämään kaikkia niitä tieteenhaaroja ja taiteita, jotka jalostavat ja kaunistavat ihmiselämää...” (Smith/Haakonsen 2002, 214–215). Smith puhuu tässä myös talouden sivistävien vaikutusten puolesta.

Hän jatkaa varallisuuserojen aiheuttaman jännitteen ja hyödyn hyväksymisen tunteen tarkastelua ja siirtää näkökulmansa tuotannon ja tuottavuuden puolelle ottaen esimerkin ajal-

leen ja silloin myös teorialle keskeisestä elinkeinosta ja elämänmuodosta, maataloudesta, ja sen tuottamasta ylijäämästä. Kun viljelijä tuottaa enemmän kuin omaan fyysiseen tarpeeseensa, ”syö silmillään enemmän kuin suullaan”, hänen on pakko jakaa ylijäämä paitsi lähimmille huolenpitäjilleen myös niille, jotka hankkivat ja pitävät järjestyksessä hänen upean kartanonsa ja kaikki ne esineet ja rihkamatkien, joita käytetään suuruuden ja mahtavuuden taloudessa.

Kaikki nämä ihmiset saavat siten hänen ylellisyydestään ja oikuistaan sen osan elämisen välttämättömyyksistä, joita he olisivat turhaan odottaneet hänen humanisuuteensa tai oikeudenmukaisuuteensa luottaen:

Vaikka rikkaat tarkoittavat vain omaa mukavuuttaan, vaikka ainoa tavoite, jota he odottavat tuhansien palkkaamiensa ihmisten työstä, onkin ainoastaan heidän oman turhamaisuutensa ja kyltymättömien halujensa tyydyttäminen, he jakavat köyhien kanssa kaikkien aikaansaamiensa parannusten tuotokset. Heitä ohjaa näkymätön käsi saaden elämän välttämättömyydet jakautumaan lähes samalla tavalla kuin jos maa olisi jaettu yhtä suuriin osuuksiin kaikkien sen asukkaiden kesken, ja siten tarkoittamatta sitä ja tietämättä sitä he edistävät yhteiskunnan etua ja tarjoavat voimavaroja lajin lisääntymiselle (Smith/Haakonsen 2002, 215).

David Ricardo (1772–1823) kehitteli myöhemmin Smithin ajattelua ja tarkensi mm. kansantuotoksen jakaantumista maanomistajien, kapitalistien ja työläisten kesken. Järjestys, systeemi ja taloudellisen koneiston toiminta siinä sekä kilpailu ja ponnistelu ihmisosan parantamiseksi ja niiden tulokset perustuivat Smithin näkökulmasta, ihmisestä itsestään katsottuna hyödyn hyväksymiseen sekä suurten ja pienten, rikkaiden ja köyhien, nuorten, varttuneiden ja iäkkäiden välisten mukavuuserojen aiheuttamaan

jännitykseen ja motivaatioon niiden kaventamiseksi tai säilyttämiseksi sekä toisaalta mukavuushalujen ja -tarpeiden ja turhamaisuudenkin kirvoittamaan ponttimeen tehdä jatkuvia parannuksia, innovaatioita, niiden tyydyttämiseksi; ja siihen, että näiden parannusten aikaansaama tuotos jakaantui koko yhteiskuntaa hyödyttävällä tavalla, ilman että yhteistä hyvää kukaan olisi sinänsä tarkoittanut tai tavoitellut.

Varallisuus- ja mukavuuserojen sekä niiden aikaansaaman kasvuliikkeen taustalla oli yhteiskunnan järjestys ja hierarkkisuus sinänsä, joka Smithin aikana kaikkine säätyeroineen oli hyvin selvä. Tätä hän piti systeemin luonnollisena ja vakauttavana osatekijänä. Taloudelle hän antoi kehitysprosessissa suuren painon. Ihmisluonto ja niukkuus olivat puolestaan talouden liikkeelle panevia perustekijöitä.

Hyödyn aiheuttamaa hyväksymisen tunnetta käsitellessään Smith puuttuu myös kysymykseen, mikä saa sellaiset instituutiot näyttämään suositeltavilta, joiden tarkoituksena on edistää yleistä hyvinvointia. Tässäkin hän pohtii välineellisyyden ja toiminnan tuloksellisuuden välistä suhdetta todeten, että joskus näytämme arvostavan keinoja enemmän kuin tavoitetta, siitä huolimatta että julkisten instituutioiden ainoa käyttötarkoitus on niiden vaikutuspiirissä elävien ihmisten onnellisuuden edistäminen. Olemme hänen mukaansa usein innokkaita edistämään kanssaihmissämme onnellisuutta enemmänkin siitä näkökulmasta, että haluamme täydellistää ja parantaa tiettyä järjestynyttä systeemiä kuin mistään välittömästä tunteesta ihmisten kärsimyksiä tai nautintoja kohtaan.

Hallitsemisen halun, hallitsemisen tarpeen ja yleisen edun suhde on mielenkiintoinen. Mikään ei Smithin mielestä pyri edistämään yleisiin asioihin tuntamaamme viehtymystä ("public spirit") niin paljon kuin politiikan, eri halli-

tusjärjestelmien ja niiden etujen ja epäkohtien tutkiminen. "Syvälliset selvitykset, jos ne ovat tarkkoja, järkeviä ja käytännöllisiä, ovat kaikista spekulatiivisista töistä hyödyllisimpiä...Vähintäänkin ne ovat avuksi voimistamaan ihmisten tunteita julkisia asioita kohtaan ja herättelevät heitä etsimään keinoja yhteiskunnan onnellisuuden edistämiseksi" (Smith/Haakonsen 2002, 218). Smith ei sivuuttanut toimivien instituutioiden merkitystä taloudelliselle ja muulle edistykselle, ja hänen aikanaan ja sen jälkeen esimerkit ja vertailut Britannian ja Manner-Euroopan maiden ja yhteiskuntien välillä olivat mukana keskustelussa ja politiikassa. Niin ne ovat nykyäänkin hyvin monimuotoisessa maailmassa.

Tunnetuimmassa *Kansojen varallisuus* -teoksessaan Smith siirtyy tarkastelemaan "hyödykemaailmaa" ja konkreettisemmin julkisen vallan ja yksityisen taloudenpidon suhdetta. Sen neljännessä osassa hän käsittelee kansantalousjärjestelmiä: kauppajärjestelmän periaatteita, ulkomailta tapahtuvan tavaratuonnin rajoituksia sekä epäedullisella kauppataseella perusteltuja erityisrajoituksia. Hänen näkökulmansa on talouspoliittinen eli talous, joka pyrkii rikastuttamaan sekä kansan että hallitsijan. Hän vyöryttää argumentteja ja esimerkkejä kaupan vapauden puolesta välttämättömänä edellytyksenä varallisuuden kasvulle ja avartaa näkymättömän käden vaikutuspiiriä ulkomaankauppaan valtioiden välillä: "Kauppiaat tiesivät tarkalleen, miten se heitä itseään rikastutti, mutta siihen ei kuulunut tietoa siitä, millä tapaa se rikastutti maata. Tätä he eivät millään tavalla ottaneet huomioon, paitsi milloin heillä oli aihetta vedota maahansa ulkomaankauppaa koskevien lakien muuttamiseksi" (Smith/Kaila 1933, 524).

Smith argumentoi sen puolesta, että paikkakunnat, joiden välillä ulkomaankauppaa käy-

dään, hyötyvät siitä, kun kotimarkkinoiden ahtaus ei ole estämässä työnjaon kehittymistä. Tuonnin rajoituksista puhuessaan ja niitä vastustaessaan hän pohtii samalla pääoman käyttöä, sen työllistämismahdollisuuksia ja hakeutumista eri maihin ja paikkoihin. Kaupan säännöstelyn hän näkee vinouttavan yhteiskunnan tuotantoelämää: Jokainen yksilö pyrkii löytämään edullisimman käytön valitsemalleen pääomalle ja pitää silmällä omaa etuaan, mutta tämä saa hänet välttämättä antamaan etusijan sille käytölle, joka on yhteiskunnalle edullisin.

Tähän liittyen Smithin näkemyksenä on eräänlainen ”läheisyysperiaate” eli se, että voiton ollessa likipitään yhtä suuri, jokainen yksilö on taipuvainen käyttämään pääomaa tavalla, joka todennäköisesti tukee parhaiten kotimaan tuotantoelämää ja pyrkii pakostakin ohjaamaan tätä tuotantoelämää niin, että sen tuoton arvo olisi mahdollisimman suuri. Kotimaassa pääoma on lisäksi parhaiten hänen omassa valvonnassaan. Tämä luonnollisesti tapahtuu voiton tähden, ja työnantaja pyrkii näin ollen käyttämään pääomaansa sellaisen tuotannonhaaran kannattamiseen, jonka tuoton arvo on todennäköisesti suurin.

Hän ei kylläkään yleensä pyri edistämään yleistä etua eikä tiedä, miten paljon hän sitä edistää. Antamalla kotimaan tuotantoelämän edistämiseksi etusijan ...hän etsii vain omaa turvallisuuttaan, ja ohjaamalla tätä tuotantoelämää sillä tapaa, että sen tuoton arvo olisi mahdollisimman suuri, hän etsii vain omaa voittoaan, ja häntä johtaa tässä samoin kuin monissa muissakin tapauksissa näkymätön käsi edistämään tarkoituseriä, joihin hän ei millään tavalla pyrkinyt. Etusimällä omaa etuaan hän useasti edistää yhteiskunnan etua tehokkaammin kuin todella pyrkinessään sitä edistämään. En ole milloinkaan nähnyt niiden aikaansaavan paljon hyvää, jotka ovat muka toimineet yhteiseksi hyväksi (Smith/Kaila 1933, 546–549).

Näkymättömän käden ote

Näkymättömän käden systeemivaikutus oli Smithille luonnollista, kuten perusolemukseltaan arvoituksellinen painovoima Newtonin fysiikassa, ja perimmäisenä liikuttajana hämmötti taustalla usko korkeimpaan voimaan, joka tosin alkoi menettää merkitystään valituksen myötä. Mutta, kuten Smith sanoi, vaikka ihminen olisikin taipuvainen ihaillemaan maailman suurta systeemiä, hänen osanaan on vaatimattomammassa mittasuhteissa huolehtia omasta onnestaan. Luonnonmukaisuus ei näin ollen sulkenut pois ihmisen ”keinotekoista” puuttumista asioihin taloudessa ja yhteiskunnassa. Hän oivalsi, että sekin on luonnollista; se kuuluu ihmisen luontoon: ”Niinpä ihminen on luonnostaan suuntautunut jossakin määrin korjaamaan sitä asioiden jakautumista, jonka luonto olisi muutoin tehnyt” (Smith/Haakonon 2002, 193).

Lukemattomien itsenäisten, yksityisten toimijoiden välillä vaikuttavan näkymättömän käden ohella hallitsijoiden politiikka on ollut taloudessakin järjestystä luomaan pyrkivä ja siihen vaikuttava voima. Smithin omana aikana hänen maansa hallituksella ja poliittisella järjestelmällä oli huomattava epäsuora vaikutus Britannian taloudelliseen ja teolliseen nousuun. Valtion rooli ja menettelytavat ovat vaihdelleet ja talous on koettu samalla kansallista yhtenäisyyttä ja voimaa vahvistavaksi tekijäksi. Smith otti sen huomioon, kun hän myönsi, että vapaita kauppaa voitiin rajoittaa mm. maan turvallisuuden vuoksi tai vastatoimenpiteenä muiden maiden käyttämille rajoituksille tavoitteena niiden poistaminen. Hän havaitsi myös, että hallitsijan tärkeänä tehtävänä on käynnistää ja ylläpitää sellaisia yhteiskunnalle hyödyllisiä julkisia instituutioita ja julkisia töitä, joiden ai-

kaansaamiseen mikään yksityinen hyödyntävoittelu ei olisi koskaan riittänyt (Supple/Cipolla 1973, 304).

Puhumme jatkuvasti kansantaloudesta ja kansallisista menestystekijöistä, mikä alleviivaa poliittista näkökulmaa. Keskeistä Smithille oli kuitenkin kaupan vapauttaminen ja markkinoiden laajeneminen vaurauden kasvun tukemiseksi. Taloudelliselle liberalismille oli tuolloin tilaa eri maiden sisällä ja niiden välillä Britanniassa ja muualla Euroopassa, joskin siihen alettiin suhtautua olosuhteiden ja kansallisten pyrkimysten mukaan.

Smithin lähtökohta oli ”atomistinen”, yksittäisistä toimijoista yleiseen johtava. Hän tunkeutui hyödyn käsitteen taakse ihmisten moraaliin tunteisiin ja pyrkimykseen saavuttaa mukavuutta, arvostusta ja asemaa sekä valmistaa ja rakennella tuotteita, menettelytapoja, järjestelmiä ja tekniikkaa mukavuuden tunnetta – hyvää elämää – lisäämään ja oman edun siivittämänä solmia sopimuksia ja perustaa yrityksiä sekä parantaa tuottavuutta tätä tarkoitusta palvelemaan. Kun puhumme joskus paheksuen markkinavoimista, unohdamme, että me itse olemme niitä erilaisissa rooleissamme. Yksityisen ja yleisen yhteen sovittajana näkymätön käsi on vain tehnyt tapahtumain kulusta persoonattoman, mitä voidaan pitää yhteisöllisenä, sosiaalisena etuna (Kindleberger/Dealdal 1974, 47).

Mutta joskus näkymätön käsi saattaa olla voimaton ja markkinavoimien liikkeelle sysäämä talouden ketjureaktio sekasortoinen ja ihmisten ongelmia kärjistävä ja yleistä etua vääristävä. Kaikkea tai aina enempää emme voi saavuttaa eikä pettymyksiä, taantumia ja lama-vuosiakaan voida välttää. Toiveemme ja tarpeemme pyrkivät sen sijaan kasvamaan ja muuttumaan. Niukkuus ja riittämättömyys seu-

raavat meitä, ja markkinatalous hintasignaaleineen on yksi vastaus tulla toimeen niiden kanssa. Niukkuuden ja ihmismielten vuorovaikutuksessa on paljon vaikeampaa löytää oikeudenmukainen vastaus suurissa yhteisöissä ja yhteiskunnissa puhumattakaan koko maailmasta.

Smith tarkasteli taloutta ja kansan varallisuutta myös kokonaisuutena: valtakunnan asukkaiden kokonaistuloa, pääoman muodostusta, ulkomaankauppaa ja sen säätelyä, kauppatasetta, kaupan esteitä sekä lainsäädännön vaikutuksia ja pysyvyyttä suosivia instituutioita ja korosti muutosten keskellä yhteiskunnassa vallitsevaa järjestystä. Mutta edelleenkin kokonaisuuden etu tai yleinen etu on hämärä käsite. Sitä muokkaavat paitsi poliittinen prosessi ja julkiset auktoriteetit myös sellaiset toimijat markkinoilla ja yhteiskunnassa, joilla on taloudellista valtaa tai poliittista vaikutusvaltaa, kuten erilaiset organisaatiot, edunvalvontaryhmät, voimakkaat yritykset ja yritys konsernit.

Näkymättömän käden ote voi lipsua ja poliitikalla sitä halutaan nimenomaan ohjata toimintaan yhteisen edun nimissä, jolloin välineinä käytetään viime kädessä pakkoa (lakeja) tai palkkioita (Olson 1973). ”Julkinen käsi” ei jättyä näkymättömän käden varaan, mutta senkin takana ovat kulloinkin valtaa pitävät tai jakavat ryhmät ja sekkin on erikoistunut moneksi haaraksi ja joutuu toimimaan osa-alueilla ilman varmuutta kokonaisvaikutuksista. Yleinen etu ei ole sillekään selkeä signaali. Tosin sekä yksityiset että julkiset laskenta-, mittaus-, tilasto- ja muut arviointimenetelmät ovat valtavasti parantuneet ja kehittäneet rationaalista päätöksentekoa, vertailuja ja itseohjautuvuutta. Kaikkea ei voida mitata, mutta ne tarjoavat kuitenkin jonkinlaisen pohjan nimenomaan kansallisissa puitteissa myös ihmisten käyttäytymisen,

talouden kokonaisuuden ja sen sisältämien prosessien hahmottamiselle.

Tosin mittauksiin ja niiden vaikutuksiin sisältyy ongelmia eivätkä ne ole poistaneet ihmisten tahdon ja päätösten tai reaali maailman tapahtumien ennakoimattomuutta ja ennustettavuuden vaikeutta, mistä on seurannut tulevaisuuteen varautumisen piirre käyttäytymisessä, jota Smith piti eräänä hyveenä, sekä riskinoton välttämättömyys ja riskien hallinnan ja mahdollisimman hyvän informaation tarve. Tämä on myös poliittisten päättäjien ongelma. Kukaan ei voi hallita kokonaisuutta – onneksi. Poliittisen taloustieteen edetessä olettamukseen yksilöllisten ja yhteiskunnallisten etujen samaistumisesta kiinnitti kriittistä huomiota Smithin jälkeen 1800-luvun alkupuolella mm. ranskalainen talouden tutkija Sismondi, ja ongelmaa ovat pohtineet monet filosofit ja ajattelijat (Miller 1982, 87–92).

Yhteen sovittamisen ongelma

Smithiä on arvosteltu ylioptimismista ja siitä, että hän antoi taloudelle liian suuren painon yhteiskuntaa tarkastellessaan. Klassikkokirjassaan vuodelta 1944 *The Great Transformation* Karl Polanyi kiistää, että ihmisiä motivoisi luontainen taipumus hyödykkeiden vaihdantaan. Hän lähtee ihmisryhmiä hallitsevien auktoriteettien muista kuin taloudellisista syistä liikkeelle sysäämän yhteisen edun motiivista ja arvostelee Smithiä yhteiskunnallisen kategorian sivuuttamisesta sekä itseohjautuvien, omaan etuun perustuvien markkinoiden korostamisesta (Polanyi 1971, 249–250).

Kindleberger, joka kommentoi hänen teostaan, lähtee puolestaan siitä, että talous ottaa huomioon sille ulkopuolelta annetut reunaehdot, mutta katsoo, että talouden ja muiden yh-

teiskuntarakenteiden välillä vallitsee jännite. Hän kuitenkin arvelee, että pitkällä aikavälillä yhteiskunnan on sopeuduttava taloudellisiin muuttujiin. ”Milloin (taas) taloudellisen liberaalismin ideologia ylikuormittaisi yhteiskunnan kyvyn sopeutua sosiaalisesti, on olemassa erinomainen syy muuttaa sen vaikutusta.” Hän pitää Polanyin esitystä hyvänä korjausliikkeenä maailman taloudelliselle tulkinnalle ja huomauttaa, että myös eri yhteiskuntatieteiden kesken vallitsee kilpailu: mitään tulkintaa ei kuitenkaan pitäisi idolisoida ja pysäyttää analyysiä (Kindleberger/Daedalus 1974, 51).

”Kaiken teoria” yhteiskuntatieteissä lienee paljon vaikeampi saavuttaa kuin luonnontieteissä. Mielenkiintoista on, että Smithin taloudellinen ajattelu sijoittuu moraalien kehukseen, mikä on kuitenkin sikäli luonnollista, että hänen tarkastelukulmansa avautuu yksilöistä ja yksityisestä toiminnasta käsin. *Moraalisten tunteiden teoria ja Kansojen varallisuus* täydentävät tässä suhteessa toisiaan (Kangas 2001, 227, 233–244).

Smithin näkymätön käsi ei ole riittävä yhteen sovittaja. Talous on kuitenkin yhteiskunnan sidosta ja systeemiä. Se ei ole itsenäinen toimintapuite, vaikka hyödyn hyväksymisen tunne onkin vahva kannustin. Ihmiset, hyödykkeet, tiedot, taidot, tekniikka, oivallukset, innovaatiot, investoinnit, markkinat, pääomat ja rahoitus muodostavat monipuolisen, monimutkaisen ja yhä hienojakoisemman ja teollisesta vallankumouksesta vauhtia saaneen laajenevan prosessin tai elävän ja muuttuvan riippuvuus-suhteiden ja miljoonien ja taas miljoonien päätösten ja valintojen ”turbulentin” tapahtumakentän, jossa erilaisia hyötyjä, hyvinvointia ja pahoinvointiakin jaetaan epätasaisesti ja aaltoilevasti.

Smithin aikana teollisen talouden vauhdit-

tuminen Englannissa perustui paljolti yksityiseen aloitteellisuuteen ja toimeliaisuuteen asenteellisesti suotuisassa ympäristössä ja, kuten aikaisemmin todettiin, sille oli tilaa, ja sitä tukivat valtiollinen kehitys ja kansalliset pyrkimykset (Supple/Cipolla 1973, 314–315). Edistysuskoakaan ei tule unohtaa. Smith näki pitkälle, mitä oli tulossa. Jos hän eläisi nyt, hän ei ehkä paljonkaan hämmästyisi, miten hyödyn hyväksyminen ja mieltemme pyrkimys aineellisiin ja välineellisiin mukavuuksiin on ”huijannut” meidät muuttamaan maailmaa ja miten näkymätön käsi on sovittanut toimiamme jonkinlaiseksi yleiseksi järjestelmäksi.

Yhteen sovittamiseen on tarvittu lisäksi ihmisloukuttamiseen kuuluva ”keinotekoisista” puuttumista, poliittisen vallan asettamia ja muita ihmisten soveltamia normeja ja toimenpiteitä sekä tietoa ja tieteitä käytännön sovelluksineen samoin kuin informaatiota ja viestintää. Näillä kaikilla on rajansa ja vaikeutensa ja ne ovat myös reaali maailman olosuhteiden, sattumien ja inhimillisten erehdysten ja virheiden vaikutuspiirissä. Täydellinen harmonia vallitsee vain tyhjiössä (vrt. Bury 1932, 343–344).

Yhteiskunnan muutoksen ja koossa pysymisen hahmottamisessa eräs oleellinen näkökulma on talouden, tieteen ja tekniikan ja muiden toimintapuitteiden tai kategorioiden, kuten politiikan ja vallankäytön, sosiaalisista tarpeista huolehtimisen, oikeudenkäytön sekä moraalien vuorovaikutus, voimavarojen vaihto, jännite ja ”kilpailu”. Niihin voidaan vielä lisätä suhtautuminen luontoon ja ympäristöön, mihin Smith ei tosin nykyaikaisessa mielessä kiinnittänyt huomiota puhuessaan luonnonmukaisuudesta.

Smithin aikana ja sitten Ranskan suuren vallankumouksen pyörteissä Euroopassa tapahtuneet yhteiskunnalliset ja poliittisvaltiolliset muutokset, levottomuudet sekä kansalliset

yhtenäisyys- ja vahvistamispyrkimykset antavat merkitystä Smithin usein korostamalle hierarkiselle järjestykselle sosiaalisten ristiriitojen hillitsijänä. Kussakin kategoriassa vallitsevat tiukkuudeltaan vaihtelevat asenteet ja niillä on omat sisäiset hyvänsä, pelisääntönsä, kompetenssinsa ja rajansa, joiden ylittämistä usein vaaditaan, mutta usein ne myös sekoitetaan toisiinsa. Niillä on myös omat ”fundamentalistinsa”. Ne eivät ole toisilleen vastakkaisia, mutta vuorovaikutuksen paljastumista hämärtää ja hankaloittaa se, että muutosvauhti ja sen ulottuvuudet eri kategorioissa ovat erilaisia. Taloudessa, tekniikassa ja tieteessä ne ovat olleet nopeita, laaja-alaisia, erikoistumista ja riippuvuussuhteita suosivia kansallisista rajoista ja muista esteistä huolimatta.

Kutakin kategoriaa, sen ulottuvuuksia ja reunaehtoja olisi tarkasteltava entistä enemmän ulkopuolelta käsin, jos kohta niiden sisälle on rakenneltu itsesäätelymekanismeja, jotka pyrkivät ottamaan huomioon ulkopuoliset paineet. Eräs esimerkki tästä on ns. ammattietiikka, jonka kysyntä näyttää kasvaneen. Paljon puhutaan myös yritysten yhteiskuntavastuusta. Valtion ja, kuten Smith sanoi, ”yleistä hyvinvointia edistävien instituutioiden” roolista ja voimavarojen käytön laajuudesta ja uusista muodoista tähän tarkoitukseen keskustellaan.

Eräs ongelma on siinä, että eri kategorioiden väliltä ei näytä suurissa ihmisjoukoissa löytyvän tarpeeksi voimakasta motivaatiota tai kannustinta, joka saisi aikaan sellaisen rajat ylittävän ”positiivisen kierteen” tai prosessin yhteiseksi hyväksi, jonka hyödyn hyväksymisen tunne aiheuttaa taloudessa ja tekniikassa. Lähinnä tulee mieleen ihmisten moraalisiin kykyihin pohjaava kulttuuri, mutta sekin on pirstaleinen ja ulottuvuuksiltaan rajoitettu, hitaasti muuttuva tekijä.

Ranskalaisfilosofi André Comte-Sponville käsittelee kirjassaan *Onko kapitalismi moraalista?* mielenkiintoisella tavalla inhimillisen toiminnan ja käyttäytymisen kategorioita ja niiden välisiä suhteita. Näkymättömän käden hän kuittaa pelkäksi Smithin esittämäksi vertauskuvaiksi puuttumatta Smithin maailmankuvaan, hänen ajattelunsa välineisiin tai hänen herättämäänsä ja häntä ehkä vaivanneeseenkin kysymykseen yksityisen ja yleisen edun yhteensovivuudesta. Comte-Sponvillen mielestä markkinoilla vaikuttavaa näkymättömää kättä ei ole olemassa, vielä vähemmän kätkeyttä tahtoa. On vain prosesseja vailla subjektia ja vailla päämääriä (Comte-Sponville 2004, 74).

Amerikkalainen sosiologi Daniel Bell pohti puolestaan osin samoja asioita *The American Scholar* -julkaisussa vuonna 1973 ilmestyneessä artikkelissa ”Teknologia, luonto ja yhteiskunta”, jonka alaotsikkona on ”Kolmen maailmänäkemyksen pettävyydet ja osa-alueiden sekaantuminen”. Mitään kokonaisselitystä tai kaikkeen käypää sovellusta ei ole näköpiirissä eikä ehdottoman pitävää pohjaa oikealle toiminnalle, vaikka sellaiseen ihmisajatteluun teekin viehtymystä ja rakentelee erilaisia loogisesti mahdollisia maailmoja tai ihannemaailmoja tosin asettaen ne myös reaali maailman testiin. Näidenkin välinen vuorovaikutus ja jännite osoittautuu usein hedelmälliseksi.

Joka tapauksessa näkymättömän käden toivoisi yhä inspiroivan tutkijoita tarkastelemaan monisäikeisten ja eri kehitysvaiheissa olevien yhteiskuntien dynamiikkaa ja erilaisten etujen ja toimintapuitteiden yhteensovittelua ja sopivuutta myös Smithin 1700-luvulla tarjoamasta näkökulmasta. □

Kirjallisuus

- Bell, D. (1973), ”Technology, Nature and Society, The Vicissitudes of Three World Views and the Confusion of Realms”, *The American Scholar* 3: 385–404.
- Bury, J.B. (1932), *The Idea of Progress*, The Macmillan Company, Dover Edition (1987), New York.
- Comte-Sponville, A. (2004), *Le Capitalisme est-il moral?*, Albin Michel, Paris.
- Kangas, R. (2001), *Yhteiskunta*, Tutkijaliitto, Helsinki.
- Kindleberger, C.P. (1974), ”The Great Transformation by Karl Polanyi”, *Daedalus* 1: 45–52.
- Miller, J. (1982), *History & Human Existence*, University of California Press, Berkeley, California.
- Niemelä, P. (2005), ”Adam Smith moraalituntojen tulkina”, *Kanava* 3: 211–214.
- Olson, M. (1973), *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Polanyi, K. (1971), *The Great Transformation*, Introduction by R.M. MacIver, Beacon Press, Boston, Massachusetts.
- Smith, A. (1933), *Kansojen Varallisuus I*, Suomentanut sekä Smithin elämäkerralla ynnä...selityksillä varustanut Toivo, T. Kaila, WSOY, Porvoo.
- Smith, A. (2002), *The Theory of Moral Sentiments*, *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, Edited by Knud Haakonsen, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Supple, B. (1973), ”The State and the Industrial Revolution 1700–1914”, teoksessa Cipolla, C.M. (toim.), *The Fontana Economic History of Europe, The Industrial Revolution*, Collins, London: 301–357.
- Winch, D. (1973), ”The Emergence of Economics as a Science 1750–1870”, teoksessa Cipolla, C.M. (toim.), *The Fontana Economic History of Europe, The Industrial Revolution*, Collins, London: 507–573.